



THE FIRST CITIES AT THE FOOT OF AMUDARYA

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10115378>

Abdullayev Dilmurod

ANNOTATION

This article examines the ancient cities that once flourished at the foot of the Amudarya in Central Asia. It shows the historical significance, cultural achievements and eventual decline of these cities, their importance as centers of trade and culture, and their contributions to art, literature, philosophy and religion. The decline of these cities is due to environmental changes, invasions, and changes in trade routes. Despite the ruins, the legacy of these cities continues to shape our understanding of Central Asian history and contemporary geopolitics.

Key words

Amudarya, early civilization, cultural significance, archaeological monument, Central Asia.

AMUDARYO ETAGIDAGI ILK SHAHARLAR

Abdullayev Dilmurod

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bir paytlar O'rtta Osiyoda Amudaryo etagida gullab-yashnagan qadimiy shaharlar o'rganiladi. Unda ushbu shaharlarning tarixiy ahamiyati, madaniy yutuqlari va oxir-oqibat tanazzulga uchrashi, ularning savdo va madaniyat markazlari sifatidagi ahamiyati, shuningdek, san'at, adabiyot, falsafa va dinga qo'shgan hissasi ko'rsatilgan. Bu shaharlarning qisqarishi atrof-muhitning o'zgarishi, bosqinchilik va savdo yo'llarining o'zgarishi bilan bog'liq. Vayronalarga qaramay, bu shaharlarning merosi bizning Markaziy Osiyo tarixi va zamonaviy geosiyosat haqidagi tushunchamizni shakllantirishda davom etmoqda.

Kalitlar so'zlar

Amudaryo, ilk sivilizatsiya, madaniy ahamiyat, arxeologik yodgorlik, Markaziy Osiyo.

O'rtta Osiyoda bir paytlar Amudaryo etagida gullab-yashnagan qadimiy shaharlar insoniyat tarixida o'ziga xos o'rin tutadi. Men bu erda qisqacha ma'lumot bera olsam ham, ushbu mavzuni har tomonlama o'rganish uchun 1500 dan ortiq



so'z kerak bo'ladi. Shunga qaramay, men sizga ushbu shaharlar haqida jiddiy ma'lumot berishga harakat qilaman.

Amudaryo, Oxus daryosi sifatida ham tanilgan, Markaziy Osiyodagi yirik daryolardan biri. Uning unumdor qirg'oqlari ming yillar davomida ko'plab tsivilizatsiyalarga uy bo'lgan. Ushbu maqolada biz Amudaryo bo'yida gullab-yashnagan eng qadimgi shaharlarni o'rganib, ularning tarixiy ahamiyati, madaniy yutuqlari va yakuniy tanazzuliga e'tibor qaratamiz.

Amudaryo bo'yidagi qadimiy manzilgohlar:

Gonur tepa: - Turkmanistonda joylashgan Gonur tepa Amudaryo bo'yidagi eng muhim arxeologik yodgorliklardan biridir. Bronza davri Baqtriya-Margiana arxeologik majmuasi (BMAK) tarkibiga kirgan. Bu joy miloddan avvalgi 2000-yillarga borib taqaladi va mintaqadagi ilk sivilizatsiyaning muhim markazi hisoblanadi.

Marv: - Marv yoki Maryam nomi bilan ham tanilgan Marv hozirgi Turkmanistonning Amudaryo yaqinida joylashgan yana bir tarixiy ahamiyatga ega shahardir. Marv uzoq va uzoq tarixga ega bo'lib, kamida miloddan avvalgi 3-ming yillikka to'g'ri keladi. U Markaziy Osiyoni butun dunyo bilan bog'lab turuvchi mashhur Ipak yo'li savdo markazi bo'lib xizmat qilgan.

Termiz: - Hozirgi O'zbekiston hududida joylashgan Termiz ham qadimiy ildizlarga ega bo'lgan yana bir shahardir. U ming yillar davomida muhim mintaqaviy savdo va madaniyat markazi bo'lib kelgan va mintaqada buddizmning tarqalishida hal qiluvchi rol o'ynagan.

Tarixiy ahamiyati: Amudaryo bo'yidagi shaharlar strategik jihatdan turli qadimiy sivilizatsiyalar chorrahasida joylashgan edi. Bu geografik ustunlik ularning gullab-yashnashi va muhim savdo va madaniy markazlarga aylanishiga imkon berdi.

Madaniy yutuqlar:

San'at va arxitektura: - Amudaryo etagidagi shaharlar beqiyos me'morchilik va san'at yutuqlari bilan faxrlangan. Gonur tepa saroyining murakkab dizaynlaridan tortib, Marvdagi maqbara va istehkomlarning ulug'vorligigacha bu shaharlar o'zida boy madaniy meros qoldirdi.

Adabiyot va falsafa: - Bu shaharlardagi olim va shoirlar adabiyot va falsafaga salmoqli hissa qo'shgan. Ularning asarlari keyingi avlodlarga ta'sir ko'rsatib, bugungi kunda ham o'rganilib, qadrlanib kelinmoqda.

Din: - Mintaqada diniy e'tiqodlar qaynab turgan joy bo'lib, shaharlar turli e'tiqodlarning rivojlanishi va tarqalishida hal qiluvchi rol o'ynagan. Zardushtiylik, buddizm va keyinroq islom dini Amudaryo bo'ylab o'z izdoshlarini topdi.

Vaqt o'tishi bilan Amudaryo bo'yidagi shaharlar tanazzulga yuz tutgan turli qiyinchiliklarga duch keldi. Atrof-muhitning o'zgarishi, bosqinchilik va savdo

yo'llarining o'zgarishi kabi omillar ularning oxir oqibat tark etilishida rol o'ynadi. Ipak yo'lining tanazzulga uchrashi va Markaziy Osiyoning siyosiy manzarasining o'zgarishi ularning tanazzuliga sabab bo'ldi. Qadimgi shaharlarning o'zlari asosan vayronaga aylangan bo'lsa-da, ularning merosi davom etmoqda. Bu shaharlarni o'rganish Markaziy Osiyo tarixi va madaniyati haqida bebaho ma'lumotlar beradi. Bundan tashqari, mintaqa hali ham zamonaviy geosiyosatda va madaniy almashinuv markazi sifatida muhim rol o'ynaydi.

Kampirtepa qadimgi shahar miloddan avvalgi III milodiy III asrga to'g'ri keladi. Amudaryoning o'ng sohilida, Surxondaryo viloyatidagi Sho'rob qishlog'idan 0,5 km g'arbda joylashgan. Kampirtepa 2 qism; qal'a va undan g'arb va sharq tomonda joylashgan, atrofi devor bilan o'ralmagan qismdan iborat. G'arbdan sharqqa tomon umumiy uzunligi 750 m, shimoldan janubga 200 - 250 m. Qal'a (maydoni 4 ga) ark va turar joylardan tashkil topgan. Uning atrofi qalinligi 5 m keladigan mustahkam mudofaa devori bilan o'rab olingan; devorga ichki yo'laklar qilingan, burchaklarida minoralar o'rnatilgan bo'lib, xandaq bilan o'ralgan. Ark qal'aning markaziy qismida joylashgan, janubiy tomondan uning bir kismini suv yuvib ketgan. Arkning maydoni - 1,3 ga, janubiy-sharqiy burchagida darvozasi bo'lgan. Ark xom g'ishtdan qalinligi m ga yaqin devor bilan qurshalgan. Devor atrofi kengligi 10 m lik xandaq bilan o'rab olingan. Arkning ichki qismida turli maqsadlar uchun mo'ljallangan xonalar joylashib, ular o'zaro yo'laklar bilan bog'langan 4 ta yirik blokni tashkil qiladi. Kampirtepaning mustahkamlanmagan qismi, asosan, dafn inshootlari majmuasi bilan band. Uning shimoliy g'arbiy qismida, 0,5 ga lik maydonda naus tipidagi 10 dafn inshooti joylashgan bo'lib, ular hajmi 33-34-35 X 33-34-35 X 13-14 sm lik kvadrat shakldagi xom g'ishtdan terilgan. Sharqiy qismda yana bir dafn inshooti bo'lib, uning tarhi to'rtburchak, shimoldan janubga tomon cho'zilib, uzunligi 66,5 m, kengligi 3-4,2 m bo'lib, bir-biridan yo'laklar bilan ajratilgan uchta binodan iborat. Kampirtepaning mana shu qismidan tarhi aylana shaklda bo'lgan xumdon topilgan. Kampirtepadagi hayot uchta asosiy davrga bo'linadi: Birinchi davr (miloddan avvalgi III-II asrlar) Kampirtepaning janubiy qismida, bo'lajak ark o'rnida qal'aning vujudga kelishi;

Yunon-Baqtriya podsholigi davriga oid turar joylarning katta qismini Amudaryo suvi yuvib ketgan. Ikkinchi davr (miloddan avvalgi II-I asrlar) ark o'rnida hayot qisman jonlana boshlagan. Uchinchi davr (milodiy I-II asrlar) - Kampirtepaning yuksalgan davri, mustahkam qal'a bunyod etilishi, uning tizimining shakllanishi. Kampirtepadan ko'plab sopol idishlar, bezak buyumlari, haykalchalar va boshqalar topilgan.

Ayritom Termiz shahridan 18 km sharqda, Amudaryo qirg'og'ida joylashgan. Dastlab Ayritom yaqinida Amudaryo tubidan odam haykalchalari ishlangan



friz(piramon) parchalari topilgan (1932), 1933 -yil M.V.Masson rahbarligidagi Termiz arxeologik kompleks ekspeditsiyasi Ayritomda qazish ishlari olib borib, yana 7 ta friz

bo'laklari hamda budda ibodatxonasi xarobasini topgan. Frizlar 1-II asrlarga oid bo'lib, ularda qo'shnay, chiltor, ud, nog'ora chalayotgan sozandalar va gulchambarlar, meva solingan idishlar ko'tarib olgan yigit-qizlar ifodalangan. Bundan tashqari Ayritomdan miloddan avvalgi II asr oxiri va milodiy IV asrlarga oid ikkita qabr topilib, ularning biridan qurol-yarog'lari bilan birga dafn qilingan jangchining, ikkinchisidan idish-tovoqlar hamda zeb-ziynatlar bilan ko'milgan ayolning skeletlari chiqqan. B.Turg'unov 1963-1966 -yillarda Ayritomda O'zbekiston san'atshunosli ekspeditsiyasi ham qazish ishlari olib borgan. Devorlarining qalinligi 1,5 m, balandligi. 2-2,5 m bo'lgan 15 ga yaqin eshik va derazasiz xonalar diniy marosimlar o'tkazilgan xonalar topilgan. Xonalarga yuqoridan maxsus zinalar orqali tushilgan. 1978 - yilda olib borilgan qazilmada yunon alifbosida 6 qator qilib bitilgan yozuvi bor haykal tagkursisi topilgan. Ayritom moddiy-madaniy yodgorliklari o'zbek xalqining kushonlar davridagi tarixini, madaniy merosini, urf-odatlarini va boshqalarni o'rganishda katta ahamiyatga ega.

Zartepa Termiz shahridan 26 km shimoliy-g'arbda joylashgan qadimgi shahar. Zartepa 1951-1952 -yillarda arxeolog L.I.Albaum tomonidan tekshirilgan. Zartepa kvadrat shaklida bo'lib, devorlarining uzunligi 400 m dan. Sharqiy devor xarobalari 6-7 m, g'arbiy devori 4 m gacha saqlanib qolgan. Shaharning shimoliy-sharqida kvadrat shaklida qal'a-qo'rg'on bor, u shahristondan mudofaa chizig'i katta xandaq bilan ajratilgan. 1960-1980 -yillarda arxeolog V.Zavyalov, Q.Sobirov va Sh.Pidayevlar tomonidan o'rganish davom ettirilgan. Arxeologik qazishmalar tufayli Zartepaning shahriston qismidan uyjoy qoldiqlari va ko'chalar ochilgan. Sopol idishlarining asosiy qismi angob bilan bo'yalgan. Zartepadan odam va hayvonlarning haykalchalari va har xil tangalar ham topilgan. Topilmalarning eng qadimgisi miloddan avvalgi IV-II asrlarga, keyingilari ilk o'rta asrlar V-VII asrlarga to'g'ri keladi.

Amudaryo etagidagi qadimiy shaharlar insoniyat sivilizatsiyasi tarixida alohida o'rin tutadi. Ularning tarixiy ahamiyati, madaniy yutuqlari va oxir-oqibat tanazzulga uchrashi Markaziy Osiyo tarixining murakkab gobeleniga bir nazar tashlash imkonini beradi. Ushbu shaharlarning merosini o'rganish nafaqat o'tmishga qiziqarli sayohat, balki mintaqaning zamonaviy dinamikasi va global ahamiyatini tushunish vositasidir.



FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Annaev T., Shaydullaev Sh. Surxondaryo tarixidan lavhalar. Toshkent, 1997.
2. Asqarov A. Eng qadimgi shahar. Toshkent, 2001
3. Allamberganov M. Qadimiy mudofa devorlari. Toshkent, 2007.
4. Norqulov N., Nizomiddinov N. Miniatyura tarixidan lavhalar. Toshkent, 1970.
5. Pidaev Sh. Sirli kushonlar saltanati. Toshkent: Fan, 1990.
6. O'zbekiston tarixi moddiy madaniyat va yozma manbalarda. Mas'ul muharrir Anorboev. Toshkent: Fan, 2005.
7. Qoraev S. Toponimika. Toshkent, 2006